

Тарас ПАСТУХ

*доктор філологічних наук
завідувач відділу української літератури
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5606-1441>
e-mail: tarpastukh@gmail.com*

МОДЕРНІ ІНТЕНЦІЇ У ДРАМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «КАССАНДРА»

З'ясовано, що у драмі «Кассандра» Леся Українка чимало уваги приділяє мові й демонструє її дві визначальні форми та функційні парадигми: одна – глибока мова, яка апелює до сутнісних складових буття, з одного боку, та дає змогу усвідомити ці сутності – з другого. Зазначено, що це мова, яка відображає людську екзистенцію в усій її загостреності та повноті постання; у ній відображаються чіткі моральні розрізнення того, що є добрим, а що є поганим; вона є складною і важко зрозумілою, але це – єдина справжня мова в добі модернізму. Констатовано, що ця мова творить світ, а також показує людині, хто вона насправді є, яка її доля і наскільки змогла здійснити своє покликання. Зазначено, що найбільше така мова виявляє себе в поезії, інша мова є поверховою, апелює не до буттєвих глибин та універсалій, а до хвилинних людських потреб і прагнень, а її завдання полягає в увиразненні шляхів та способів досягнення бажаної мети. Стверджено, що така мова маніпулятивна, адже мовці схильні приховувати свої особисті інтереси твердженнями про загальне благо; вона набула надзвичайного поширення в сучасних масмедіях; завдяки їй творяться різноманітні фейкові новини й інформаційні викривлення; це проста і зрозуміла мова для всіх.

Леся Українка, як простежено у статті, проникливо передбачила появу та поширення такої мови, виявивши психологічні основи її виникнення. Зазначено, що люди схильні втікати від непростих проблем буття і перебувати в зрозумілому комфортному дискурсі, і це стосується як тих, хто маніпулює завдяки цій мові, так і тих, ким маніпулюють з її допомогою. Також стверджено, що в «Кассандрі» Леся Українка новаторськи ставить низку питань, пов'язаних із внутрішніми законами розвитку світу, процесами людського пізнання, функціонування мови, розумінням та інтерпретацією слова. Її постановка і спосіб представлення цих питань, як зазначено, засвідчує виразну модерну настанову, яку сповідувала і втілювала у своїй драматургії письменниця.

Ключові слова: драма, модернізм, глибока мова, поверхова мова, розуміння, екзистенційна проблема.

Про модерну сутність драматичних поем Лесі Українки критики та дослідники говорили неодноразово і в різних ракурсах. Микола Зеров наголошував на

індивідуалізмі письменниці, який полягає у «бурхливому протесті проти квологості і дрімливості громадянства, проти його невідільницького духу й пасивності»¹. Показове також його уподібнення творчої самотності Лесі Українки «на верхів'ях» духу до самотності Заратустри, який повинен «передумати всю свою мудрість, щоб у належний час понести її в долини, віддати людям»². Юрій Шерех спостеріг особливу образну техніку в драматичних творах Лесі Українки, коли образ подано «в кількох планах зразу», і ці плани «якось химерно співіснують»; самі ж образи відображають «проникливу глибину філософського розуму» письменниці, яку до кінця розгадати неможливо³. І як наслідок такого складного письма, додає Шерех, постановки драматичних поем Лесі Українки з використанням традиційних засобів театральної сцени і близько не відображають того, що закладено в цьому письмі⁴.

Конкретніше про модернізм уже самої драми «Кассандра» сказав Олександр Білецький. Він зауважив, що образ головної героїні «великою мірою осучаснено», однак «в цій модернізації поетеса спинилась там, де вдержало її художнє чуття»⁵. Білецький дає зрозуміти, що авторка «Кассандри» на рівні художньої інтуїції витримала баланс між репрезентацією античної теми та її модерним представленням. Це відбувалося у такий спосіб, що Леся Українка комбінувала художній матеріал драми, «договорюючи та розвиваючи натяжки своїх джерел, античних переважно»⁶. У традиційному представленні образу Кассандри наголошувалося на пасивності її ролі, оскільки вона, як пророчиця, не спроможна «актом власної волі запобігти лихові, інакше спрямувати фатальний хід подій»⁷. І на основі цього традиційного образу героїні, зауважує Білецький, письменники Нового часу створюють свої ідейно-сміслові варіації. Так, Шіллер (Friedrich von Schiller) увиразнює те, що саме знання важке, адже «через нього розвіюється захоплююча й принадна омана, розсипаються ілюзії, в яких так вільно і легко кохаються всі люди довкола неї»⁸. Натомість Леся Українка, продовжує Білецький, в образі Кассандри бачить одну з «духовних дочок Прометея, яка завжди дасть перевагу життєвій боротьбі над особистим щастям і спокійним сном»⁹.

У контексті кризи новочасного раціоналізму та вияву нової онтології модерністського слова розглядає «Кассандру» Тамара Гундорова. Вона бачить у драмі вияв «антираціоналістського комунікативного розриву у культурній і духовній ситуації fin de siècle, коли втрачені сила й правда раціональної дискурсії і натомість проривається стихійно інтуїтивна, глибинна влада ірраціонального, хаотичного,

¹ Зеров М. Леся Українка. *Микола Зеров. Твори: в 2 т.* / упоряд. Г. Кочур, Д. Павличко. Київ: Дніпро, 1990. Т. 2. С. 400.

² Там само.

³ Шерех Ю. Театр Лесі Українки чи Леся Українка в театрі? *Ю. Шерех. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: у 3 т.* / упоряд. та прим. Р. Корогодського. Харків: Фоліо, 1998. Т. І. С. 384, 388.

⁴ Там само. С. 389.

⁵ Білецький О. Антична драма Лесі Українки («Кассандра»). *О. Білецький. Зібрання праць: у 5 т.* Київ: Наукова думка, 1965. Т. 2. С. 560.

⁶ Там само. С. 552.

⁷ Там само. С. 550.

⁸ Там само.

⁹ Там само. С. 551.

непорядкованого закону необхідності, долі, мови»¹⁰. На відміну від позитивістськи обумовленого слова, яке «летить прямо, немов стріла, до єдиного й логічного значення», у «Кассандрі» утверджується статус модерністського, що визначається сугестивністю та полівалентністю; воно «відводить від прямого смислу і веде до нього окружними шляхами, через символ, міт, алюзію»¹¹. Гундорова апелює до ідеї «звільняючого слова» (Леся Українка), у якому через екзистенційне переживання долається комунікативний розрив між словом та «тілом», словом та «ділом»¹². За допомогою такого істинного і правдивого слова відбувається комунікація «як форма буття людини в людському світі»¹³.

Віра Агеєва також бачить у «Кассандрі» проблему комунікативного розриву між словом і тим, що воно позначає. Адже ніхто не здатний адекватно сприйняти те, що бачить у своїх пророчих візіях головна героїня. Відтак дослідниця вказує на явлену у драмі герменевтичну проблематику «осмислення неадекватності сказаного і сприйнятого слова»¹⁴. Агеєва наголошує на важливому онтологічному статусі слова, яке, виявляючись, «уже само по собі оприсутнює буття»¹⁵. Також вона відзначає явлений у драмі концепт *смерті*, яка своїм виявом утверджує «етичний абсолют» головної героїні. Смерть підводить ризик під життям Кассандри й унеможлиблює її пристосування, зраду «віри в добро і власну правду»¹⁶.

Як бачимо, дослідники наголошують на модерності драматургії Лесі Українки, а у «Кассандрі» простежують авторську постановку важливих проблем онтології та герменевтики слова*. Моєю метою буде осмислення цих проблем у відповідному філософсько-естетичному дискурсі; а також показ глибини й модерності їх відображення в тексті «Кассандри».

За грецьким міфом, коли одного разу Кассандра заснула у храмі, їй з'явився Аполлон і пообіцяв навчити мистецтву ясновидіння, якщо та розділить із ним ложе. Кассандра, прийнявши від нього дар, в іншому відмовила. Аполлон умовив її на поцілунок, і коли вона поцілувала його, він плюнув їй у рот і тим самим зробив так, що ніхто ніколи не вірив її пророцтвам¹⁷. Леся Українка у драмі нічого не говорить про Кассандрин обман Аполлона, натомість розгортає інші смислові інтенції. Твір починається вже ствердженням самого факту, що передбаченням головної героїні ніхто не вірить. Ба більше, сама Кассандра не спроможна дати ради своєму дарові, якось вплинути на те, що має відбутися. Вона зізнається:

¹⁰ Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискусія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів: Літопис, 1997. С. 241.

¹¹ Там само. С. 263.

¹² Там само. С. 248.

¹³ Там само. С. 273.

¹⁴ Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. Київ: Либідь, 1999. С. 134.

¹⁵ Там само. С. 146.

¹⁶ Там само. С. 167.

* Тут також можна згадати монографічні дослідження Соломії Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» (Київ, 1997), Ніли Зборовської «Моя Леся Українка» (Тернопіль, 2002), Оксани Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (Київ, 2007), у яких так чи так осмислена ця проблематика.

¹⁷ Див.: Грейвс Р. Мифы древней Греции. Москва: Прогресс, 1992. С. 465.

я завжди чую горе, бачу горе,
а показати не вмю. Я не можу
сказати: тут воно або он там.
Я тільки знаю, що воно вже є
і що його ніхто вже не одверне,
ніхто, ніхто. О якби тільки можна,
то я б сама те горе одвернула!¹⁸.

Нездатність вплинути на перебіг подій спричиняє чималі душевні страждання героїні. Але ця нездатність зумовлена не лишень тим, що їй ніхто не вірить, а й тим, що вона сама неспроможна осмислити та явити у слові те, що постає в її внутрішніх візіях. І останнє мучить головну героїню чи не найбільше. Вона проводить чітко розрізнення між візіями, які являються перед її очима, та мовою, якою послуговується вона та люди довкола:

То не слова, я все те бачу, сестри,
що говорю. Я бачу: Троя гине!¹⁹.

Ці пророчі візії, попри свою жаску експресію, значеннєво неоднориміріні; такі, які важко зрозуміти в якомусь одному життєво-подієвому сюжеті. Наприклад, коли Кассандра бачить, як на троянську землю уперше ступила «червоновзута білая нога» Гелени, то в її візії ця нога «ранить землю». Однак вивести з цього майбутню війну троянців із греками, яку спричинила Гелена, падіння Трої, а потім провістити це у слові – практично неможливо. Так само неможливо належно розтлумачити і представити у слові візію, де головній героїні привиджується «кривий гієни погляд» та чується «проникливий хижацький голос». Ця візія ознаменовує те, що дарований троянцям кінь несе смертельну загрозу (адже в ньому заховався грецький загін із завданням відкрити ворота обложеного міста) і його в жодному разі не можна приймати та переносити до Трої.

Загалом, згідно з явленою у драмі концепцією, події у світі розвиваються за велінням Мойри – богині долі. Саме вона керує світом, всі інші боги підпорядковуються їй, нічого не може відбутися поза її присудом. Кассандра говорить:

Так, правда, годі, нащо ці благання?
Що зможуть проти долі всі боги?
Вони законам вічним підлягають
так, як і смертні, – сонце, місяць, зорі,
то світачі в великім храмі Мойри,
боги й богині тільки слуги в храмі,
всі владарки жорстокої раби.

¹⁸ Леся Українка. Кассандра. *Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т.* Київ: Наукова думка, 1976. Т. 4. С. 22.

¹⁹ Там само. С. 22.

Благати владарку – даремна праця,
вона не знає ні жалю, ні ласки,
вона глуха, сліпа немов Хаос²⁰.

Отже, є визначений богинею долі непорушний присуд, який окреслює розгортання та становлення подій. Є Кассандра з одержаним даром бачити майбутнє. Є мова, якою вона намагається передати те, що явилось їй перед внутрішнім зором. І зрештою, є оточення, яке прагне зрозуміти те, що Кассандра промовляє. І тут Леся Українка показує, що існують більші або менші смислові розходження, значеннєві викривлення в цьому інформаційному ланцюгу. Адже, як уже мовилося, візії Кассандри не цілком відповідають майбутнім подіям. Вона не може чітко виразити у слові те, що побачила у візіях. А її оточення тим паче не може зрозуміти її слів. Саме через ці розходження та викривлення страждає і Кассандра, і чимало людей із тих, хто довкола неї. І тут проблема не в тому, що головній героїні бракує мовної компетентності, щоб передати у словах свої візії – Кассандра добре володіє словом. Вона надзвичайно спостережлива і в точному й експресивному слові може давати вдалі характеристики людям та явищам. Проблема має універсальний вимір, пов'язаний із функціонуванням людської свідомості та природою мови. Ганс-Георг Гадамер (Hans-Georg Gadamer) у праці «Істина і метод. Основи філософської герменевтики» стверджував, що «подібно до того, як людська свідомість є суттєво неточною, тобто припускає більшу чи меншу відповідність предметів, – настільки ж неточна й людська мова»²¹. Це зумовлено природою самої мови, яка, як зазначав ще Олександр Потебня, виступає в ролі «середньої ланки між світом предметів, які пізнаються, і особою, яка пізнає, і в цьому сенсі поєднує в собі об'єктивність та суб'єктивність»²². Із другого боку, багатовимірність явищ дійсності та смислова багатозначність слова також не сприяють точності висловлювання, дають чималі підстави для вияву суб'єктивного чинника у процесі мовлення. Отож існує певний досвід, який неможливо цілковито й чітко виразити в мові.

Проблема відповідності предмета і слова хвилювала філософів уже віддавна. Так, Платон (Πλάτων) намагався вирішити її, обстоюючи принцип: давати ім'я речі необхідно відповідно до її природи, а не так, як хочеться. Відтак «правильність імені» полягає у тому, що «воно вказує, якою є річ»²³. Вияв цього принципу давньогрецький філософ бачив уже в діяльності перших засновників мови, які були не простаками, а «вдумливими спостерігачами небесних явищ» і «тонкими знавцями слова»²⁴. Отож, незважаючи на закладену в мові суб'єктивність, можна вдало означувати словом життєві явища та феномени. Зокрема, говорить Платон, це можуть робити поети, які у стані натхненності й одержимості, позбавившись розуму, промовляють «важливі речі»²⁵. Самі поети не розуміють того, що промовляють, адже вони лишень посередники між богом та людьми; і тільки люди

²⁰ Леся Українка. Кассандра. С. 37.

²¹ Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Основи філософської герменевтики: у 2 т. Київ: Юніверс, 2000. Т. I. С. 404.

²² Потебня А. Эстетика и поэтика. Москва: Искусство, 1976. С. 59.

²³ Платон. Кратил. Платон. Собрание сочинений: в 4 т. Москва: Мысль, 1990. Т. 1 С. 666.

²⁴ Там само. С. 635.

²⁵ Платон. Іон. Платон. Діалоги. Харків: Фоліо, 2008. С. 74.

з розвиненим мисленням, талантом до роз'яснення можуть належно усвідомити послання згори. Драма «Кассандра» відображає сказане, адже головна героїня не спроможна відповідно збагнути те, що бачить завдяки своєму дарові. А бачить вона важливі та глибокі речі, до того ж – бачить їх наперед.

Світ може бути зрозумілим, тільки постаючи в мові й осмислюючись за її допомогою. Ця засаднича у філософії ХХ ст. теза знаходить відображення у кількох епізодах драми. Так, Андромаха звинувачує Кассандру в тому, що вона своїми «зловісними речами» впливає на розвиток подій. І врешті-решт сама головна героїня починає так думати:

Може,
се правда, що слова мої отрутні,
що й очі забивають людську силу!
Осліпнути я хтіла б, заніміти...
Ох, се було б таке велике щастя!²⁶.

Ідеться не про те, що Кассандра провіщає вже наперед призначене і встановлене Мойрою, а про те, що сама героїня своїм промовлянням конструє подальші події. Її мова дивовижним чином творить світ. Щоправда, цей світ сповнений страждань, несправедливостей, зрад, і це сильно гнітить Кассандру. Між іншим, у листі до Агатангела Кримського 1903 р. Леся Українка зізнавалася: «Мені все здається, коли я пишу про се і називаю факт його йменням, то я, власне, *роблю* його фактом, переводжу його в дійсність з облади якоїсь страшної, але тільки ілюзоричної абстракції фікції... Чи Ви мене розумієте? Я думаю, ні, бо я сама тямлю, що нормальною думкою сього збагнути не можна... Тож не говорім про се»²⁷. Через письмо/мову факт стає самим собою, переходить зі сфери чогось ілюзорно-абстрактного у справді суще. Звернімо увагу на феноменологічну візію цього процесу. Мова не передає чогось, що існує у навколишній реальності. Вона являє, робить видимим те, що існує в ілюзорно-абстрактному топосі, у просторі платонівських ідей.

Визначальна роль мови у світотворенні також виявляється в репліках брата Кассандри Гелена:

Ти думаєш, що правда родить мову?
Я думаю, що мова родить правду.
.....
Слово плідне
І більше родить, ніж земля-прамати²⁸.

І Гелен, і Кассандра – віщуни; вони спільно усвідомлюють важливість мови у творенні світу. Але при цьому брат і сестра сповідують радикальну відмінність у розумінні природи та завдань мови. Для Кассандри мова – це відображення, хай і

²⁶ Леся Українка. Кассандра. С. 29.

²⁷ Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12. С. 93.

²⁸ Леся Українка. Кассандра. С. 63.

недосконале, пророчих візій, які постають перед її внутрішнім зором. Також завдяки мові вона може адекватно сприймати та чітко оцінювати те, що відбувається довкола неї і в самій її свідомості. Кассандра здійснює чіткі моральні розрізнення; вона апелює до ідеї правди, справедливості, людської гідності тощо. Її мова укорінена та глибока. І хоча вона неминуче приносить героїні чималі душевні страждання, але це справжня мова. Натомість Гелен дотримується функціоналістського погляду на мову. Він сповідує ідею умовності визначальних концептів людської екзистенції. Ось як Гелен бачить правду:

Що правда? Що неправда? Ту брехню,
Що справдиться, всі правдою зовуть.
Одного разу раб мені збрехав,
що мій фіал украдено, бо просто
не хтілося йому шукать фіала,
а поки лінувався раб, то й справді
фіал було украдено. Де правда
була тут, де брехня? Тоненька смужка
брехню від правди ділить у минулім,
але в прийдешньому нема вже й смужки.²⁹

Він сповідує скептицизм, який піддає сумніву можливість достовірного пізнання світу; а також моральний релятивізм, відкидаючи ідею абсолютного критерію, відповідно до якого можна робити належні морально-оцінні судження. Гелен не хоче, як Кассандра, «заглядати Правді у вічі», бо це приносить не щастя й успіх, а глибокі страждання. Натомість він використовує мову для того, щоб повідомляти людям те, що ті хочуть почути. Йому самому це приносить користь і славу. Його життєво меткий «фрігійський розум» використовує мову як досконалий інструмент для маніпуляцій. Мова Гелена – ефективна, затребувана суспільством. Показово, що після падіння Трої Гелен переїздить до Дельф і вже у цьому грецькому місті «волю божу провіщає». Це підтверджує передбачення Кассандри, що він зі своїм розумом перемаже також і греків. Коли люди потрапляють у ситуацію вибору між незручною правдою та зручною брехнею, вони переважно схильні обирати останнє. Як каже Андромаха:

Та що, Кассандро,
доволі з нас уже твоєї правди,
зловісної, згубливої, так дай же
нам хоч неправдою пожить в надії.
Ох, я вже втомлена від тої правди!³⁰

Леся Українка показує, чому мова Гелена така затребувана в суспільстві – як у троянському, так і грецькому. Гелен говорить саме те, що люди хочуть почути. У випадку із троянським конем він каже, що необхідно прийняти його як дар греків

²⁹ Леся Українка. Кассандра. С. 61.

³⁰ Там само.

і свідчення того, що вони відступили від міста. Звичайно, троянці, які довгий час перебували в облозі та втратили чимало своїх воїнів, радо чують ці слова. Вони хочуть вірити, що війна закінчилася; і те, що говорить їм Гелен, утверджує в них цю віру. Він іде назустріч їхньому прагненню, хоч, як показують подальші події, його слова сприяли падінню Трої. Коли ж Кассандра натомість пророкує, що цей кінь – «нечистий дар», «проклятий дар», то частина натовпу хоче її прогнати. Її слова не несуть троянцям відчуття спокою та комфорту. Більшість з оточення Кассандри в поведінці керується власними життєвими інтересами, і передбачення Гелена відповідають їм. Його практична мова збігається з їхнім практичним прагненням. Єдине завдання Гелена – вгадати те, що хочуть люди, і представити його в мові під виглядом віщування. А це, зрештою, не складно зробити. Варто лишень поглянути на ситуацію з погляду особистої вигоди певної людини. Мова, яка не виростає із глибин життя і нічого немає за собою, мова з нульовим буттєвим значенням дуже добре надається до такого представлення. Прокляття Кассандри можна інтерпретувати як прокляття літератури загалом. Вона говорить, попереджає, волає, але суспільство її не чує. Не хоче чути. Задля внутрішнього та зовнішнього комфорту люди прагнуть розминутися із власним буттям.

В осмисленні проблеми мови як досвіду світу Гадамер покликається на Вільгельма фон Гумбольдта (Wilhelm von Humboldt), який стверджував, що мова – це породження людської «духовної сили». Відтак «повсюди, де є мова, там діє первісна “мовна сила” людського духу, й кожна мова здатна досягти тієї загальної мети, до якої прагне ця природна сила людини»³¹. Іншими словами, джерело мови – людський дух, і що він сильніший, то виразніша й глибша мова. У Кассандри є духовна сила, тому її мова глибока, експресивна; вона справді провіщає майбутні події, хоч ці провіщення важко зрозуміти. Кассандра постійно конфліктує зі своїм оточенням, яке позбавлене духу і через це не розуміє її. Натомість воно дуже добре розуміє Гелена, який теж не має в собі духу.

У драмі також вимальовується непроста проблема верифікації мови, що постає з духа. Коли Кассандра пророкує, що спійманий неподалік стін Трої грек Сінон несе загрозу місту (подальші події показали, що він справді був ворожим вивідачем), то їй дають меч, щоби вона власноруч убила його. Однак Кассандра відмовляється це зробити. Її візії не дають їй цілковитої впевненості в тому, що він вивідач, тому вона не хоче брати на себе гріх людиноубивства. До того ж хитрий Сінон розповідає Кассандрі правдиву чи вигадану історію про те, що він нещодавно безуспішно намагався захистити від убивства троянського вивідача, якого спіймали греки (ним виявився колишній наречений Кассандри Долон). Це, зрозуміло, розжало героїню, і вона не змогла вбити того, хто намагався врятувати життя її коханому. Але цю ситуацію можна інтерпретувати в іншій площині. Покликання Кассандри полягає у тому, щоб повідомляти людям те, що вона бачить у своїх пророчих візях. Це її призначення, і в цьому вона найкраще дає собі раду. Подібно поет здійснює своє покликання, найкраще виявляючи в мові те, що являється йому у стані натхнення. Його основна мета – передати людям, як вважав Платон, послання бога. Натомість розуміти те, що йому бачиться, осмислювати промовлене – це не його завдання. Це мають робити інші люди, покликання яких власне і полягає в усвідомленні та

³¹ Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Основи філософської герменевтики. С. 406.

трактуванні сказаного. І цілком показово, що коли Кассандра потрапляє в ситуацію, де їй пропонують не властиві для неї функції, вона відмовляється приймати остаточне рішення. Іншими словами, поет не має верифікувати свою мову – це повинен робити хтось інший.

Тут варто згадати листа Лесі Українки до сестри Ольги Косач, де адресантка писала: «Я тільки нічого порадити тобі не могла, бо я не вмю радити, а тільки розуміти і співчувати, ні, навіть передчувати, – тільки мої передчуття ніколи мені нічого не допомагають. Є речі такі, що людина мусить на них одважуватися сама, не питаючи ради нічиєї, і я рада, що моя Лілея має таку відвагу. ... Так, я одна, бо я багато в чому думаю і почуваю інакше, ніж решта нашої родини і твої приятелі, але ж *нормальним* людям багато чого недоступно такого, що зовсім ясно стоїть для таких ненормальних, як я»³². Цитований фрагмент засвідчує автобіографічність образу Кассандри: окремішність Лесі Українки в родинному та приятельському колах, її здатність до передчуттів, які виявляються небезпідставними, але які ніяк не здатні допомогти їй вплинути на події. Поет зі своєю творчістю не має впливу на те, що відбувається коло нього, однак він може чітко виявляти певні буттєві феномени і проводити моральні й естетичні розрізнення. У віщуваннях та оцінках Кассандра як ніхто бачить сутність того, що відбувається, і дає дуже точні характеристики людям та явищам.

Зрештою, описана ситуація виявляє дуже непростий зв'язок між укоріненою мовою та реальністю, які не виступають у прямій та чіткій зіставленості. Укорінена мова апелює до певних буттєвих феноменів, які в реальності виявляються неповно або взагалі частково. Тому складно сказати напевно, що певний фрагмент навколишньої дійсності відповідає тому, що вражає очі постало перед внутрішнім зором і було виражене у словах.

У статті про драматургію Гергарда Гауптмана (Gerhart Hauptmann) Леся Українка говорить про феномен «звільняючого слова», що може вивільнити, наприклад, Кассандру від яснобаченного безсилля. Таким словом є «смерть» або те, що наближає до неї³³. І далі вона висловлює побажання: нехай мистецтво «повторює нам частіше звільняючі слова, які б жорстокі вони не були, – краще жорстокі слова, аніж жорстокі звичаї. Нехай на наших банкетах, урочистостях і святах мистецтво частіше повторює нам *memento mori!*»³⁴. За сюжетом драми смерть, а її героїня також передбачила, звільняє Кассандру від важкого, болісного, нестерпного стану бачити майбутні трагічні події і не могли ніяк зарадити їхній появі. Смерть вивільняє її від нестерпного болю існування. Водночас концепт смерті у драмі може бути інтерпретований по-іншому. Смерть підводить остаточну риску під життям людини, вона зупиняє прирощення досвіду й можливість зміни життєвих пріоритетів. І що найважливіше: за цією ризикою все починає поставати у своїх справжніх обрисах. Кассандра – провидиця, яка хоч і страждала від свого дару, але чесно промовляла від імені богині долі Мойри. Вона до кінця життя залишалася мужньою та сповненою гідності особистістю, голосом сумління троянців. Натомість її брат Гелен – ошуканець, який видавав себе не за того, ким насправді був, і задля

³² Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 11. С. 234–235.

³³ Там само. 1977. Т. 8. С. 153.

³⁴ Там само. С. 154.

власної вигоди та слави дурих людей, використовуючи їхню марновірність. Як і Кассандра, Гелен одержав дар, яким був його гнучкий природний розум. І якщо Кассандра служила своєму дарові, то він – користав із нього. Головна героїня драми своїм життям виявляє повноту екзистенційного становлення людини, натомість її брат Гелен – його поверховість. Здійснення власної екзистенції, реалізація свого покликання – одна з важливих проблем, яку розглядає Леся Українка в цій драмі.

Драма «Кассандра» була написана протягом 1903–1907 рр., і в ній в образному слові відтворилися ті новітні підходи в розумінні природи мови та людської думки, які стануть визначальними для філософії, естетики, соціології ХХ ст. Гадамер у розвідці «Різноманітність мов і розуміння світу» зазначає, що в ХХ ст. у західній філософській думці відбувся «своєрідний linguistic turn», який полягав у наверненні до мови, усвідомленні її надзвичайної важливості у відображенні навколишнього світу та процесах мислення. З одного боку, Людвіг Вітгенштайн (Ludwig Wittgenstein) зацікавився вживанням мови, її формою та тим, як ми говоримо, намагаючись порозумітися один з одним. Із другого боку, зросло значення мови у феноменології та філософській герменевтиці. Мову починають розуміти як настільки суттєву її визначальну даність, що навіть метафізика як вчення про буття починає узалежнюватися від неї³⁵. Вітгенштайн у працях «Tractatus Logico-Philosophicus» та «Філософські дослідження» прагне показати, як мова своїми засобами запаморочує людський розум. Відповідно завдання філософії бачить у тому, щоби зняти це запаморочення, надати людському мисленню чіткого розуміння філософських проблем і стрункої логічної форми. Натомість Мартін Гайдеггер (Martin Heidegger) бачить в мові саморозкриття суцього; завдяки йменуванню вона вперше впроваджує суще у слово та явище. Відтак поезія, стверджує Гайдеггер, – це втілення правди. Однак мова поезії неоднозначна, складна, «темна» – така, як саме буття. Зрештою, за відомим висловом німецького філософа, мова – «дім буття», між ними немає відмінностей, одне виникає і постає через інше. Складну поетичну мову Гайдеггер протиставляє раціональній мові, яка ґрунтується не на дивовижному саморозкритті суцього, яке манить людину своєю таємницею, а на співвідношенні «фактів» та «людських суджень»³⁶. Зі свого боку Моріс Бланшо (Maurice Blanchot) обстоював тезу про те, що в письмі мова налаштовується на «зачарованість» і у такий спосіб контактує з абсолютним середовищем³⁷. Відповідно через таку «зачаровану» мову можна наблизитись до усвідомлення буттєвих універсалій. Іншого способу наближення, окрім мовного, немає.

У «Кассандрі» Леся Українка проводить свій *linguistic turn*, приділяючи чимало уваги мові й демонструючи її дві визначальні форми та функційні парадигми. Одна – глибока мовою, яка апелює до сутнісних складових буття, з одного боку, а з другого – дає усвідомити ці сутності. Це – мова, що відображає людську екзистенцію в усій її загостреності та повноті постання. У ній відображаються чіткі моральні розрізнення того, що добре, а що погане. Вона складна і важко зрозуміла, але це – єдина справжня мова в добі модернізму. Вона творить світ, а також показує

³⁵ Див.: Гадамер Г.-Г. Різноманітність мов і розуміння світу. Г.-Г. Гадамер. Герменевтика і поетика. Київ: Юніверс, 2001. С. 168.

³⁶ Див.: Фізер І. Філософія літератури / за наук. ред. В. Моренця. Київ: НаУКМА; Аграр Медіа Груп, 2012. С. 38.

³⁷ Див.: Бланшо М. Простір літератури. Есе. Львів: Кальварія, 2007. С. 21.

людині, хто вона насправді є, яка її доля і наскільки людина змогла реалізувати своє покликання. Найбільше вона виявляє себе в поезії. Інша мова – поверхова, що апелює не до буттєвих глибин та універсалій, а до хвилинних людських потреб і прагнень. Її завдання полягає в увиразненні шляхів та способів досягнення мети. Така мова маніпулятивна, адже мовці схильні приховувати особисті інтереси твердженнями про загальне благо. Вона набула надзвичайного поширення в сучасних масмедіа; завдяки їй творяться різноманітні фейкові новини й інформаційні викривлення. Це – мова проста і зрозуміла для всіх. Леся Українка проникливо передбачила її появу та поширення, виявивши психологічні основи її виникнення. Люди схильні втікати від непростих проблем буття і перебувати у зрозумілому комфортному дискурсі. Це стосується як тих, хто маніпулює завдяки цій мові, так і тих, ким маніпулюють з її допомогою.

Також у цій драмі авторка обстоює те, що в епістемології ХХ ст. набуло визначення кореспондентної теорії істини. Остання передбачає не відповідність знання об'єктивному стану справ предметного світу, що мало місце в когерентній теорії істини, а відповідність знання іманентним характеристикам ідеальної сфери. У випадку драми «Кассандра» правдивість суджень визначали не факти реальної дійсності, а внутрішні візії головної героїні, які своїм походженням завдячували дарові бачити те, що визначила богиня долі Мойра. Іншими словами, події у реальній дійсності визначають чинники з ідеальної сфери, і аби зрозуміти сутність цих подій, їхню істинність, необхідно зіставляти їх із такими універсальними категоріями, як доля, правда, гідність, провина тощо.

Загалом у драмі «Кассандра» Леся Українка новаторськи ставить низку питань, пов'язаних із внутрішніми законами розвитку світу, процесами людського пізнання, функціонування мови, розумінням та інтерпретацією слова. Її постановка і спосіб представлення цих питань засвідчує виразну модерну настанову, яку сповідувала та втілювала у своїй драматургії письменниця.

REFERENCES

- Aheieva, V. (1999). *Poetesa zlamu stolit. Tvorchist Lesi Ukrainky v postmodernii interpretatsii*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Biletskyi, O. (1965). Antychna drama Lesi Ukrainky («Kassandra»). In M. Hudzii (Ed.), *O. Biletskyi. Zibrannia prats: u 5 t.* (Vol. 2, pp. 543–564). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Blancho, M. (2007). *Prostir literatury. Ese*. Lviv: Kalvaria [in Ukrainian].
- Fizer, I. (2012). *Filosofia literatury* (V. Morenets, Ed.) Kyiv: NaUKMA; Ahrar Media Hrup [in Ukrainian].
- Gadamer, H.-G. (2000). *Istyna i metod. Osnovy filosofskoi hermenevtyky: u 2 t.* (Vol. 1). Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
- Gadamer, H.-G. (2001). Rізnomanitnist mov i rozuminnya svitu. In H.-G. Gadamer, *Hermenevtyka i poetyka* (pp. 164–175). Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
- Greivs, R. (1992). *Mify drevnei Gretsyi*. Moscow: Progress [in Russian].
- Hundorova, T. (1997). *ProYavlennia Slova. Dyskursiia rannoho ukrainskoho modernizmu. Postmoderna interpretatsiia*. Lviv: Litopys [in Ukrainian].

Lesia Ukrainka. (1976). Cassandra. In S. Zubkov (Ed.), *Lesia Ukrainka. Zibrannya tvoriv: u 12 t.* (Vol. 4, pp. 9–99). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Lesia Ukrainka. (1977). *Zibrannya tvoriv: u 12 t.* (P. Kolesnyk, Ed.) (Vol. 8) Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Lesia Ukrainka. (1978). *Zibrannya tvoriv: u 12 t.* (F. Pohrebenyk, Ed.) (Vol. 11). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Lesia Ukrainka. (1979). *Zibrannya tvoriv: u 12 t.* (V. Mykytas, Ed.) (Vol. 12). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Platon. Ion. (2008). In *Platon. Dialohy* (pp. 68–84). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

Platon. Kratil. (1990). In *Platon. Sobraniie sochinenii: V 4 t.* (A. Losev, Ed.) (Vol. 1, pp. 613–681). Moscow: Mysl [in Russian].

Potebnia, A. (1976). *Estetika i poetika* (M. Ovsiannikov, Ed.). Moscow: Iskusstvo [in Russian].

Sherekh, Yu. (1998). Teatr Lesi Ukrainky chy Lesia Ukrainka v teatri? In *Yu. Sherekh. Porohy i zaporizhzhia. Literatura. Mystetstvo. Ideolohii: u 3 t.* (R. Korohodskyyi, Ed.) (Vol. 1, pp. 379–389). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

Zerov, M. (1990). Lesia Ukrainka. In *Mykola Zerov. Tvory: u 2 t.* (H. Kochur, D. Pavlychko, Eds.) (Vol. 2, pp. 359–401). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

Taras PASTUKH

Doctor of Sciences in Philology

Head of the Department of Ukrainian Literature

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5606-1441>

e-mail: tarpastukh@gmail.com

MODERN INTENTIONS IN THE LESIA UKRAINKA'S DRAMA «CASSANDRA»

It is clarified in the article, that in the drama «Cassandra» Lesia Ukrainka pays considerable attention to language and demonstrates its two defining forms and functional paradigms. One is a profound language that appeals to the essential components of being; it makes us aware of these essences. It is the language that reflects human existence in all its sharpness and fullness of its appearance. It reflects clear moral distinctions between what is good and what is bad. This language is complex and difficult to understand, but it is the only genuine language in the age of modernism. It creates the world and also shows a person who he or she really is, what his or her destiny is, and to what extent a person has been able to fulfill his or her vocation. This language manifests itself mostly in poetry. Another language is superficial, it appeals not to the depths of life and universal categories, but to the temporary human needs and aspirations. Its task is to identify ways and means to achieve the desired goal. This language is manipulative because speakers tend to hide their personal interests under allegations of the common good. It has become extremely widespread in contemporary mass media. Thanks to this language, various fake news and information distortions are created. This language is simple and clear to everyone.

Lesia Ukrainka, as the author of the article, traced, and shrewdly predicted the emergence and spread of such a language, revealing the psychological basis of its emergence. People tend to run away from the difficult problems of life and stay in a clear, comfortable discourse. This applies both to those who manipulate people through language and those who are manipulated. Also confirmed, in the drama, Lesia Ukrainka innovatively raises a number of questions related to the internal laws of world development, the processes of human cognition, the functioning of language, understanding, and interpretation of the word. The formulation and presentation of these issues, as the researcher notes, demonstrate a clear modern attitude, which the writer professed and embodied in her drama. The methodological basis of the study is the hermeneutics of the text.

Keywords: drama, modernism, deep language, superficial language, understanding, existential problem.